Silvia MAZNIC

Aforistica latină: încercări de clasificare

S.M. – conf. univ. dr., Departamentul de limba română, lingvistică generală și limbi clasice, Facultatea de Litere, U.S.M. Domenii de interes: morfosintaxa verbului românesc, gramatica și lexicologia limbii latine, evoluția limbii latine. Autoare a culegerii de exerciții *Lexicul limbii latine* (2007), a materialului didactic *Etimologii latino-românești* (2009), a monografiei științifice *Studiu asupra verbelor eventive în limba română* (2011).

1. Ținem să remarcăm *ab initio* că, sub aspect cronologic, este necesară o delimitare între expresiile ce își au punctul de plecare în realitatea romană antică și cele mai târzii, medievale sau din altă perioadă. Astfel, spre deosebire de *sub rosa* utilizată de romani, *sub specie aeternitatis*, aparținând filozofului Benedict Spinoza, datează din Evul Mediu. Aforistica latină târzie conține majoritatea formulelor solemne utilizate în ritualuri, formule bibliografice, expresii consacrate.

2. Paremiologia latină provine din mai multe surse. Iată câteva dintre acestea:

a) mitologie: *ab uno disce omnes* „după unul află-i pe toți" (P. Vergilius Maro, *Eneida*, II, 65-66); *timeó Danaós et dóna feréntes* „mă tem și de dușmanii (danaii, grecii) care aduc daruri" (P. Vergilius Maro, *Eneida*, II, 49);

b) istorie: precum *alea iacta est* „zarurile au fost aruncate" (C. I. Caesar // Suetonius, *De vita XII Caesărum*, 32) cu referire la trecerea râului Rubicon în anul 49 î.e.n.; cucerirea Pontului la Zela în anul 47 î.e.n.: *veni, vidi, vici!* „am venit, am văzut, am învins" (C. I. Caesar);

c) ritual sau obicei din realitatea romană: *ab ovo usque ad mala* „de la ou până la mere" (fără întrerupere, de la începutul până la sfârșitul

BDD-A20713 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:51 UTC)

prânzului, care, după obiceiul romanilor, începea cu ouă și se încheia cu fructe" (Horatius, *Satīrae*, I, 3, 6-7); *non semper Saturnalia erunt!* „nu vor fi întotdeauna Saturnaliile" (Seněca, *Apocolocynthōsis*, XII, 2); *sub rosa* „în taină";

d) dreptul roman: *necessitas non habet legem* „necesitatea nu are lege". A avut o largă circulație în forme ușor modificate. Utilizat ca argument suprem în cazuri de forță majoră, dar și pentru a justifica arbitrarul. *Nemo censetur ignorare legem* „nimeni nu are voie să nu cunoască legea". Necunoașterea legii nu constituie o justificare a nerespectării ei. *Nulla regula sine exceptione* „nici o regulă fără excepție" – inițial din dreptul roman. Astăzi, aceste cuvinte au un sens mai general; realitatea este prea bogată și contradictorie pentru ca să poată fi supusă unor catalogări sau încadrată în formule rigide. *Res iudicata pro veritate habetur* „lucrul judecat e socotit adevărat";

e) bibliologie: *hoc loco* „în același loc", *ibidem* „în aceeași operă", *idem* „același autor", *infra* „mai jos";

f) filozofie: *a priori* „înainte de experiență", *a posteriori* „în urma experienței", *mens aequa in arduis* „judecată cumpănită în clipe grele" – de nuanță stoică, recomandând stăpânire de sine în toate împrejurările. Există și la Horațiu, *Ode*, II, 3, 1-2: *„aequam memento rebus in arduis servare mentem"* („ține minte: păstrează-ți spiritul calm în vremurile grele");

g) medicină: *medicus curat, natura sanat* „medicul îngrijește, natura vindecă".

3. Pornind de la cele două clasificări (cronologică și sub aspectul originii) și apelând la definițiile propuse de dicționare, e posibilă o clarificare terminologică.

Diversă prin componența sa, frazeologia latină include vocabule ce sunt denumite în literatura de specialitate prin mai mulți termeni: maxime, aforisme, proverbe, zicători, formule solemne utilizate în ritualuri [2], formule utilizate în referințele bibliografice, sentințe, cugetări, formule uzuale generale [2], expresii consacrate [1], internaționalisme [3], locuțiuni [7].

Alături de *maxime*, figurează în dicționar *sentințe*, *aforisme* și *apoftegme*, termeni între care doar specialiștii fac distincții suple.

BDD-A20713 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:51 UTC)

Máxima f. < lat. *maxima*, fr. *maxime* este o formulă lapidară, conținând o cugetare, un gând adânc sau o normă de conduită [4]; gândire formulată concis, exprimând un principiu, o normă de conduită etc. [5] Drept sinonime sunt propuse sentință, adagiu, aforism.

Aforísmul < fr. *aphorisme*, cf. gr. *aphorismos* este o judecată care redă într-o formă concisă o părere cu privire la viață; cugetare care redă un adevăr. Sinonimele acestuia sunt sentință, adagiu, maximă, cugetare.

Sentínța < lat. *sententia*, fr. *sentence* e definită de dicționare drept o formulă lapidară, conținând o cugetare sau un gând adânc, o normă de conduită; aforism, cugetare, dicton, maximă, (rar) apoftegmă, parimie, (pop.) zicere, (înv.) pildă, (ir.) panseu.

Pentru *adágiu* (livr.) < lat. *adagium*, fr. *adage* sunt date în calitate de explicație sinonimele maximă, sentință, aforism.

Observăm că noțiunile enumerate *supra* au definiții asemănătoare, ele fiind substituite chiar una prin alta.

Apoftégmă < fr. *apophtegme*, gr. *apophthegma* (livr.) formulare aforistică memorabilă, maximă, sentință formulată de obicei de o personalitate celebră (din antichitate).

Dictón < fr. expresie, sentință (formulată de o personalitate ilustră) devenită proverb; exprimă o povață sau un gând înțelept. Sinonime: proverb; zicătoare, maximă.

Apoftegmă și dicton au drept particularitate faptul că aparțin unor personalități proeminente.

4. Tudor Vianu prezintă succint niște criterii tranșante ce deosebesc acești termeni la nivel semantic și istoric. *„Maximele* exprimă principii supreme ale acțiunii, reguli de viață, și datează de la începuturile civilizațiilor, fiind „expresia învățăturilor morale transmise de către vechii legiuitori și înțelepți popoarelor lor”; *apoftegmele*, în schimb, „sunt legate de o împrejurare istorică, sunt vorbele unui bărbat ilustru într-o împrejurare însemnată, dar prin valoarea generalizării lor acoperă și întunecă amintirea autorului și a momentului când au fost pronunțate”. *Sentințele* se disting prin concizia și claritatea formulării, prin memorare ușoară și circulație amplă. În *aforisme*, accentul cade pe *„revizuirea*

BDD-A20713 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:51 UTC)

unui loc comun, a unei păreri înrădăcinate; acestea pot lua adesea forma *paradoxurilor*" [6]. Maximele, sentințele, aforismele și apoftegmele sunt numite inspirat de T. Vianu *„manifestări ale treziei*"; frecventarea lor este similară cu *„trezirea dintr-un somn al neștiinței, al rutinei sau al prejudecății*" [8].

Lapsus linguae „greșeală de vorbire, inadvertență", *circulus vitiosus* „cerc vicios"; *pro forma* „de formă" etc. sunt denumite *expresii consacrate* [1], sau *locuțiuni latine* de către unii [7], *formule uzuale generale* de către alții [2]. Dintre acestea considerăm adecvat termenul *expresie consacrată*.

5. În continuare vom exemplifica fiecare specie a genului reflectiv. Așadar, paremiologia latină include:

• *maxime*: *nemo iudex in causa sua* „nimeni nu este judecător în propriul său proces". Nu poți fi imparțial în judecarea propriei cauze. *Ignorantia non est argumentum* „necunoașterea nu este argument"; *errare humanum est* „a greși este omenește".

• *aforisme, paradoxuri* (enunț contradictoriu și demonstrabil): *summum ius, summa iniuria* „cel mai mare drept, cea mai mare nedreptate" (Cicero, *De officiis*, I, 10, 33). Aplicarea strictă a legii poate duce la acte de injustiție.

• *apoftegme*: *veni, vidi, vici* „am venit, am văzut, am învins" (C. I. Caesar).

• *adagii: ad imposibilium nulla est obligatio* „pentru imposibil nu există nicio obligație", exprimând ideea că debitorul este exonerat de o obligație în cazul în care aceasta nu poate fi executată din cauze neimputabile lui.

• *sentințe: dura lex, sed lex* „aspră-i legea, dar e lege".

• *dictoane: pecunia non olet* „banii nu miroase" (T. Flavius Vespassianus).

• *proverbe* (redă un sfat, o învățătură, are un caracter moralizator): *qualis rex, talis grex* „Cum e regele, așa e și turma", *amicus certus in re incerta cernitur* „Prietenul sigur se cunoaște în împrejurare nesigură".

• *zicători*: *manus manum lavat* „o mînă spală altă mînă".

• *cugetări*: *multos timere debet, quem multi timent* „trebuie să se teamă de mulți cel de care mulți se tem".

BDD-A20713 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:51 UTC)

• *formule solemne (utilizată în ritualuri)*: *memento mori* „să-ți amintești că vei muri”; *dignus est intrāre (in nostro docto corpŏre)* „este demn să intre în învățatul nostru corp”; *honōris causa* „pentru merite”; *ubi tu, Gaius, ibi ego, Gaia* „unde vei fi tu Gaius, acolo și eu Gaia” (jurământ rostit de către mireasă în cadrul ceremoniei de căsătorie din Roma antică).

• *expresii consacrate (formulă uzuală generală)*: *ad hoc* „pentru aceasta, pentru un anumit scop”; *ab initio* „de la început”, *ad intĕrim* „interimar, temporar”, *grosso modo* „în linii mari”, *in extenso* „amănunțit, pe larg”, *nec plus ultra* „și nu mai mult”, *alma mater* „mama care hrănește, instituția de învățământ superior unde îți faci studiile”, *curriculum vitae* „cursul vieții”.

• *formule bibliografice*: *ad rem* „la obiect, la esență”; *apud* „la, în”, *confer* „confruntă”, *editio princeps* „ediția întâia tipărită a unui autor vechi”, *errāta* „lista de greșeli ce se conțin într-o carte”, *fac simĭle* „reproducere exactă a unui text, a unei semnături, a unui desen etc.”.

Considerăm necesară delimitarea, sub aspect terminologic, a *expresiilor consacrate* de cele incluse sub numele generic de *maxime*. Astfel, *ad hoc* nu poate fi denumit *aforism*, *maximă* etc.

Referințe bibliografice

1. A. Ciobanu, L. Novac, *Mic dicționar latin-român de expresii consacrate*, Editura Museum, Chișinău, 2002, p. 5.
2. V. Matei, *Gramatica limbii latine*, Editura Scripta, București, 1994, p. 341.
3. N. Corlăteanu, I. Melniciuc, *Lexicologia*, Editura Lumina, Chișinău, 1992, 222 p.
4. Elena Cracea, *Dicționar de neologisme*, Editura Steaua Nordului, 2010, 607 p.
5. F. Marcu, *Marele dicționar de neologisme* (ediția a X-a revăzută, augmentată si actualizată), Editura Saeculum, 2008, 970 p.
6. T. Vianu, *Dicționar de maxime comentate*, Editura Științifică, București, 1962, 296 p.
7. M. Barbu, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, Editura Garamond, București, 1994, 339 p.
8. L. Dima, *Tudor Vianu – un dicționar de înțelepciune*, în „Polemika”, Gorj, anul I (IV), nr. 132, 16 iulie 2010.

BDD-A20713 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 17:58:51 UTC)